

Grzegorz Gawron, Andrzej Klimczuk, Zofia Szweda-Lewandowska (2021)

Starzenie się populacji. Aktywizacja, koprodukcja i integracja społeczna osób starszych

Data opublikowania: 10.06.2021

Poleca dr Andrzej Klimczuk

Wydawnictwo Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Miejsce wydania Katowice

Ilość stron 182

Język Polski

ISBN: 978-83-226-4049-4

Ekonomia, Politologia, Socjologia

Polski

Starzenie się populacji, wzrost liczby ludności ogółem, migracje międzynarodowe i urbanizacja to cztery globalne trendy demograficzne, które mają bezpośrednie odzwierciedlenie w funkcjonowaniu i kierunkach rozwoju na wszystkich poziomach organizacyjnych - od globalnego i międzynarodowego, po od krajowego do regionalnego i lokalnego.

Zidentyfikowane zmiany w strukturze wieku stanowią istotne wyzwanie dla wszystkich społeczeństw. Dlatego proces ten jest szczególnie interesujący dla szerokich środowisk społecznych, politycznych i naukowych, które poprzez trwającą od co najmniej kilku dekad debatę publiczną starają się wyjaśnić i odpowiedzieć na obserwowane zmiany. Jednak interpretacja tej wzmożonej uwagi może przybrać charakter silnie dychotomiczny. Dzieje się tak dlatego, że z jednej strony dzięki powszechnemu zainteresowaniu procesem starzenia się, jego opisy zyskują perspektywę interdyscyplinarną, transdyscyplinarną i multidyscyplinarną. W efekcie proces starzenia przestaje mieć przed nami tajemnice, a zgromadzona wiedza rośnie, uzupełniając dotychczasowy obraz tego procesu o nowe, nieznane wcześniej twarze. Z drugiej jednak strony fakt, że proces starzenia pozostaje przedmiotem zwiększonego zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych posługujących się ich aparatem pojęciowym, skutkuje powstaniem wielowymiarowego, ale nie zawsze spójnego obrazu analizowanych fragmentów społecznej rzeczywistości. Ten wspólny interes przyczynia się do znacznego rozwarstwienia sfery definicji i interpretacji wykorzystywanej w opisach i próbach wyjaśnienia poruszanych kwestii.

Dlatego istotnym zadaniem świata nauki jest odpowiednie rozgraniczenie i skonfigurowanie (usystematyzowanie) zgromadzonej wiedzy, co powinno służyć rozwojowi możliwości jej zastosowania w praktyce. Jest to tym ważniejsze, że obserwowana dynamika procesu starzenia determinuje konieczność nieustannego aktualizowania i weryfikowania podejmowanych analiz oraz odniesienia ich do tych już wpisanych w naukowej interpretacji zachodzących zmian. Stąd pomysł na przygotowanie prezentowanego tomu, którego

głównym celem badawczym była próba zestawienia wybranych koncepcji, modeli, koncepcji i teorii funkcjonujących w obiegu naukowym w obszarze tematycznym utożsamianym z aktywnością i aktywizacją osób starszych oraz polityka publiczna wobec starzejącej się populacji. Opracowanie ma charakter poglądowy i teoretyczny, gdyż zostało oparte na przeglądzie literatury przedmiotu (polskiej i zagranicznej), przeglądzie ekspertyz i analiz przygotowanych na zlecenie instytucji krajowych i międzynarodowych, a także aktach prawnych i innych dokumentach, których zapisy okazały się pomocne w przeprowadzonych analizach.

Treść tego tomu odpowiada trzem postawionym pytaniom badawczym. Po pierwsze, dokonując ogólnego opisu procesu starzenia się ludności (wskazując na jego główne determinanty i obserwowaną dynamikę), podjęto próbę zidentyfikowania najbardziej krytycznych konsekwencji i wyzwań związanych z obserwowanymi zmianami struktury wieku w skali globalnej oraz poszczególne społeczeństwa. Po drugie, podjęto próbę wskazania fundamentalnych różnic znaczeniowych i wynikających z tego implikacji stosowania różnych pojęć dotyczących opisu i stymulacji aktywności, produktywności i integracji społecznej osób w niemobilnym wieku produkcyjnym i starszym. Po trzecie, skupiono się na ustaleniu, jakie są rekomendacje dla polityki publicznej wobec starzenia się społeczeństwa ze względu na obecność w obiegu naukowym i eksperckim wielu interpretacji zmian związanych z powstawaniem postindustrialnej polityki społecznej. Ostatecznie struktura prezentowanego opracowania składa się z części - rozdziałów - przygotowanych w taki sposób, aby z jednej strony stanowiły spójny zbiór weryfikujący i systematyzujący koncepcje i interpretacje zagadnień występujących w literaturze, a na temat z drugiej strony wyraźnie pokazują czytelnikowi, zgodnie z akceptacją autorów, jedną z możliwych krytycznych ścieżek analizy.

Rozdział pierwszy jest swoistym wprowadzeniem do omawianych zagadnień, gdyż jego zadaniem jest zapoznanie czytelnika z interpretacjami podstawowych pojęć funkcjonujących w literaturze, takich jak starzenie się, starość, długowieczność, ale także odniesienie do kategorii osób nieruchomych w wieku produkcyjnym lub osób starszych w perspektywie cyklu życia. Zidentyfikowane w ten sposób ramy teoretyczne, koncepcyjne, utożsamiane z procesem starzenia się ludności, uzupełniono o prezentację danych demograficznych agregowanych na różnych poziomach ogólności, które odnoszą się do wybranych wskaźników i miar wykorzystywanych w analizie statystycznej omawianego procesu. W ten sposób uzyskano pożądany efekt wielowymiarowości, zarówno pod względem rozważań teoretycznych, jak i pod względem prezentacji rozkładów statystycznych odzwierciedlających specyfikę dynamiki starzenia się widoczną w Unii Europejskiej (UE) i Polsce.

Rozdział drugi w całości koncentruje się na zdefiniowaniu pojęć aktywności, aktywizacji, produktywności, a także integracji społecznej i zawodowej osób w wieku bezruchu i osób starszych. Dlatego czytelnik znajdzie w niej krytyczny przegląd literatury, który także daje szansę na uzyskanie informacji o związkach między wspomnianymi zagadnieniami. Ich istotnym uzupełnieniem jest także odniesienie do koncepcji produktywności osób starszych i obserwowanych zmian interpretacyjnych tego zagadnienia, przejawiających się jakościowym rozszerzeniem płaszczyzn tematycznych, które składają się na jej ramy koncepcyjne.

W rozdziale trzecim autorzy podjęli próbę przedstawienia zróżnicowania koncepcji polityki publicznej wobec starzenia się. Dzięki temu czytelnik może zapoznać się z obecnymi w literaturze przedmiotu interpretacjami dotyczącymi wpływu zmian demograficznych i innych uwarunkowań na postindustrialną politykę społeczną. W tym miejscu autorzy skupiają się więc m.in. na koncepcjach aktywnej, spójnej i inwestycyjnej polityki społecznej realizowanej w kontekście procesu starzenia się, ale także na odniesieniach do wybranych koncepcji pobudzania

aktywizacji społecznej i zawodowej osób w wieku niemobilnym i osób starszych. Chodzi przede wszystkim o społeczny aspekt produktywności, którego analizy, zwłaszcza na początku XXI wieku, przyczyniły się do pewnego rodzaju restytucji, prawie zapomnianej koncepcji koprodukcji. Odnosząc zawarte w literaturze rozważania koncepcyjne dotyczące tego zjawiska występującego i rozwijającego się w ramach usług publicznych do problemu starzenia się społeczeństwa, autorzy przedstawili także srebrną (senioralną) adaptację koprodukcji. Cała publikacja kończy się analizą koncepcji przygotowania do długowieczności oraz potencjalnego zastosowania narzędzi ekonomii behawioralnej w polityce publicznej dotyczącej długowieczności.

Na całym świecie rośnie populacja osób, które osiągnęły wiek 65 lat, a wśród nich rośnie również liczba osób najstarszych i stulatków. W krajach takich jak Włochy, Szwecja, Niemcy i Japonia osoby w wieku powyżej 65 lat w pierwszej ćwierci XXI wieku będą stanowić jedną trzecią populacji. Przedstawione w publikacji dane statystyczne wskazują na radykalną zmianę struktury wieku ludności w ostatnich dziesięcioleciach, która dotyczy przede wszystkim mieszkańców krajów UE. Choć ludność Polski nie należy do najstarszych wśród członków tej społeczności, to proces starzenia się jest na tyle zaawansowany, że pojawiają się różne wyzwania, nie tylko w zakresie rynku pracy czy zabezpieczenia społecznego, ale także organizacji opieki nad osobami starszymi jako ich udział i zaangażowanie w życie społeczno-gospodarcze.

Tak dynamicznie postępujący proces starzenia się jest wyzwaniem dla współczesnych i przyszłych pokoleń, zarówno w wymiarze społecznym, jak i gospodarczym. Zmiany wywołane wydłużaniem się życia ludzkiego, a zwłaszcza ich szybkie tempo, wymagają nowego spojrzenia na role osób starszych w życiu społeczno-gospodarczym. Przedstawione w tej publikacji koncepcje dotyczące aktywności, produktywności i integracji osób starszych, rozwijania ich potencjału i włączania ich do głównego nurtu życia społecznego mogą ułatwić projektowanie, konstruowanie, a następnie wdrażanie polityk publicznych skierowanych do osób starszych. Przedstawione dane dotyczące zmian w strukturze ludności według wieku powinny być także podstawą do tworzenia polityk publicznych i projektowania w ich ramach działań. W dobie szybko starzejącej się populacji, spadku zasobów pracy, wzrostu liczby i odsetka osób starszych i najstarszych w kohorcie konieczne jest nie tylko rozpoznanie ich potencjału - ale także podjęcie działań przygotuj się na starość. Starość należy projektować zarówno na poziomie pojedynczych jednostek, jak i całych społeczności. Podstawą przygotowania do starości i podejmowania działań na rzecz osób starszych powinno być uznanie podmiotowości tych osób i włączenie ich w kreowanie polityk publicznych i koprodukcję usług publicznych. Istotnym czynnikiem, który powinien wpływać na kształt tworzonej polityki, jest niejednorodność populacji starszej. Zróżnicowanie tej społeczności pod względem cech socjodemograficznych generuje niepodważalną legitymację do planowania i podejmowania całego spektrum działań dostosowanych do płci, stanu zdrowia, miejsca zamieszkania, statusu rodzinnego, ekonomicznego itp. bezpośrednich beneficjentów realizowanych programów.

Wieloaspektowe i wielokierunkowe zmiany spowodowane zmianami struktury wiekowej populacji wymuszają adaptację zarówno jednostek, jak i zbiorowości. Stanowi więc uzasadnienie do poszukiwania nowych rozwiązań i odpowiedzi na pojawiające się wyzwania. Jedną z nich jest ubytek siły roboczej, wynikający z niskiego współczynnika dzietności, a co za tym idzie trudności z zaspokojeniem popytu na pracę. W konsekwencji problemy rynku pracy spowalniają gospodarkę i ograniczają wpływy do budżetu państwa. Wzrost współczynnika obciążenia demograficznego spowoduje w przyszłości większe obciążenie finansowe osób w wieku

produkcyjnym. Wyczerpanie się siły roboczej spowoduje niedobór pracowników w niektórych branżach. Koncepcje przedstawione w tej publikacji są odpowiedzią na te wyzwania. Począwszy od aktywizacji i integracji osób starszych do współpracy i zaangażowania osób starszych we współtworzenie usług publicznych. Idee te zwracają uwagę na potencjał osób starszych i wskazują na możliwości jego wykorzystania. Z jednej strony działania skierowane do osób w wieku emerytalnym mają na celu zachęcenie ich do pozostania na rynku pracy i aktywności zawodowej. Z drugiej strony należy zauważyć, że zmiany demograficzne przyczyniły się do wydłużenia czasu życia w postprodukcji. Przeciętna kobieta, która zacznie pobierać emeryturę w Polsce, otrzyma ją na około 24 lata, a mężczyzna na prawie 16 lat (na długość tego okresu, oprócz nadmiernej śmiertelności mężczyzn, wpływa również wcześniejsze przejście na emeryturę kobiety i pięć lat wyższy wiek emerytalny dla mężczyzn). Oznacza to, że część starszej populacji cieszy się dobrym zdrowiem i sprawnością w pierwszej fazie starości. Często są to osoby chętne i gotowe do kontynuowania pracy zarobkowej, a także do podejmowania działań na rzecz społeczności lokalnej. Dlatego ważne jest właściwe wykorzystanie potencjału osób starszych i dostosowanie działań zarówno do ich potrzeb, jak i do całej populacji. Koncepcje przedstawione w niniejszej publikacji mają na celu ukazanie możliwości zaangażowania kapitału osób starszych (w tym kapitału ludzkiego, społecznego i kulturowego), jakim dysponują na rzecz społeczności oraz przełamanie stereotypu osób starszych jako osób nieproduktywnych lub mało produktywnych.

Omówione w niniejszej publikacji koncepcje polityki publicznej dotyczące starzenia się ludności, których wspólną podstawą jest koordynacja działań różnych aktorów życia społecznego, tj. samych obywateli, przedsiębiorców, związków zawodowych, władz publicznych, organizacji pozarządowych i mediów, zakładają utrzymanie aktywności i aktywizację osób w wieku przedemerytalnym i osób starszych. Głównym zadaniem stojącym przed starzejącymi się społeczeństwami jest przeciwdziałanie wykluczeniu osób starszych, marginalizacji ich potrzeb i pozycji oraz włączenie ich w główny nurt życia społecznego. Omówione koncepcje, poprawnie przełożone na konkretny plan działania lub strategię, mogą przyczynić się do realizacji tych zadań.

Działania z zakresu aktywizacji i integracji społecznej należy kierować także do najstarszych seniorów. "Najstarsi" to kategoria społeczna, która jest często pomijana w działaniach aktywizacyjnych podejmowanych przez władze publiczne i organizacje pozarządowe. Jeśli działania skierowane są do tej grupy, to głównie koncentrują się na pomocy w postaci usług opiekuńczych świadczonych w gminie lub w placówce sprawującej całodobową opiekę. Tymczasem grupa najstarszych seniorów powinna być także przedmiotem działań aktywizacyjnych. Oczywiście ich celem nie będzie aktywizacja zawodowa, ale aktywizacja społeczna. Niedostrzeganie potrzeb najstarszych seniorów wiąże się z "niewidzialnością" (brakiem aktywnego uczestnictwa) tej grupy wiekowej w przestrzeni publicznej i tym samym ignorowaniem jej jako niewielkiej liczby. Jednak przedstawione dane demograficzne wyraźnie wskazują na wzrost subpopulacji osób najstarszych. Zatem, zgodnie z koncepcjami zdrowego starzenia się, aktywnego starzenia się i starzenia produktywnego, jednostki powinny przygotować się do ostatniej fazy życia. Jednak ważne jest również, aby przygotować się na długowieczność. Coraz więcej zwolenników zyskuje również koncepcja kreatywnego starzenia się, ponieważ dostrzega zmiany technologiczne zachodzące w otaczającej rzeczywistości, ignorowane przez idee aktywnego starzenia się i produktywnego starzenia się. Uznanie innowacyjnych rozwiązań technicznych, które mogą wspierać starzejącą się populację i wypełniać luki wynikające ze zmian w rodzinie i rosnącej samotności osób starszych, jest kluczem do zapobiegania wykluczeniu i marginalizacji osób starszych.

Przedstawione w publikacji zmiany struktury demograficznej oraz procesy zachodzące na rynkach pracy stanowią jedną z fundamentalnych przesłanek kształtowania odpowiedzialnych polityk publicznych w XXI wieku. Wyzwania wynikające z tych zmian można skutecznie stawić czoła, jeśli spojrzymy na społeczeństwo całościowo, pamiętając o różnorodności osób, które je tworzą.

Publikacja skierowana jest zarówno do naukowców i studentów zajmujących się tematyką starzenia się społeczeństwa, starości i osób starszych, jak i do coraz szerszego grona praktyków zainteresowanych tą problematyką, w tym polityków i decydentów, przedstawicieli służb publicznych, przedstawicieli mediów i organizacji pozarządowych. Autorzy mają nadzieję, że przedstawione wyniki przeprowadzonej kwerendy okażą się pomocne dla czytelnika zarówno w definiowaniu ram koncepcyjnych rozważanych zagadnień, jak i w próbach adaptacji i realizacji założeń koncepcji przytoczonych w realiach życia społecznego określonych społecznością. Zatem wartością dodaną prezentowanego tomu będzie systemowa waloryzacja starości, która - podobnie jak we wcześniejszych fazach życia człowieka - powinna służyć dalszemu rozwojowi i samorealizacji.